

alınmıştır. Bu çalışmaya katılanlar arasında Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin babası Şah Abdürrahim de bulunmaktaydı. Saltanatı sırasında İslâm esaslarını uygulamaya ve sünneti ihyaya çalışan, özel hayatında da müttaki bir zat olan Sultan Evrengzîb'in çalışmalara bizzat nezaret ettiği ve eserin hazırlanması için 200.000 rupilik bir harcama yapıldığı kaydedilmektedir. Eser tamamlandıktan sonra sultanın emriyle devletin resmi makamlarınca uygulamaya konulmuştur.

Hanefî mezhebine dair birçok muteber kaynaktan derlenen *el-Fetâva'l-Âlemğiriyye*'nin tertibinde Hanefîler'in meşhur kitaplarından *el-Hidâye* örnek alınmıştır. Eserin telifinde, fetva için tercih edilen ve kuvvetli rivayetlere (zâhirü'r-rivâye*) dayanan görüşler esas alınmış, zayıf rivayetlere (nevâdir*) dayanan görüşlere ise meselenin cevabı zâhirü'r-rivâyede bulunmadığı veya nevâdir görüşün "fetva işareti"ni taşıdığı hallerde yer verilmiştir. Hükümler alındıkları yerlerdeki asıl metinleriyle ve kaynak zikredilerek verilmiş, zaruret olmadıkça metin değiştirilmemiştir. Alınan metnin değiştirilip değiştirilmediği mukaddimede zikredilen özel işaretlerle belirtilmiştir. Diğer mezheplerin görüşlerine yer verilmeyen eserde tefferuat ve tekrardan kaçınılmış, bazı istisnalar dışında hükümlerin delilleri verilmemiştir. Kaynaklarda bir mesele hakkında iki ayrı hükmün bulunması halinde, her ikisi de tercih ve fetva işareti taşıyorsa veya hiç birisinde delilin kuvvetini gösteren bir işaret yoksa, her iki hüküm de alınmıştır. *el-Âlemğiriyye*'ye "Fetâvâ" adı verilmiş olmasına rağmen eser Osmanlı fetva kitapları tarzında günlük hayattaki problemlerin cevabı mahiyetinde olmayıp genel fikhî hükümleri ihtiva etmektedir.

el-Âlemğiriyye, Hint-Türk devletlerinde fiilen yürürlükte olan İslâm adli ve idarî sistemine esas teşkil etmesi yanında, hemen hemen İslâm dünyasının her tarafında görülen çeşitli hukukî düzenleme ve kanunlaştırma çalışmalarında ve İslâm hukukuyla ilgili diğer araştırmalarda başvuru temel kaynaklardan biri olmuştur.

İngiliz hâkimiyetine girinceye kadar Hindistan'da İslâm hukukunun uygulanmasında en önemli kaynak olan ve bu sebeple İngiliz mahkemelerince de itibar edilen *el-Âlemğiriyye*'nin birçok

kütüphanedeki yazmaları yanında değişik baskıları ve bazı dillere yapılmış tam veya kısmî tercümeleri vardır (Arapça baskıları: Kalkûta 1827-1832; 1243; 1251, I-IV; Ahmedî 1278; Leknev 1292; Kanpûr 1895 [Kalkûta 1827 tabının ikinci yarısı, taş basması]; Bulak 1276, 1278, I-VI [Abdurrahman el-Behrâvî'nin tashihi ile], 1310-1311, I-VI [kenarında *Fetâvâ Kâdî-hân* ve *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye* ile]; Kahire 1282, 1323). *el-Âlemğiriyye*'yi ilk defa Abdullah Rûmî Çelebi Farsça'ya tercüme etmiştir. Bazı müelliflerin belirttiği-göre Âlemğîr'in kızı Zibünnisâ tarafından yaptırılan bu tercüme pek itibar görmemiş olmalıdır ki mevcut herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır. Eserin daha sonra Muhammed Necmeddin Ali Han (ö. 1814) tarafından yapılan kısmî Farsça tercümesi *Kitâbü'l-Hudûd ve Kitâbü'l-Cinâyât* ise basılmıştır (Kalkûta 1813). Seyyid Emîr Ali Melihâbâdî'nin (ö. 1917) *Fetâvâ-i Hindîyye* adıyla yaptığı Urduca tercüme de matbu olup baş tarafında önemli bilgiler ihtiva eden 300 sayfalık bir mukaddime vardır (I-X. Leknev; Lahor 1964). İngilizce'ye yapılan kısmî tercümeleri de şunlardır: N. B. E. Baillie, *The Moohummudan Law of Sale* (London 1850); a.mlf., *The Land Tax of India* (London 1853); a.mlf., *A Digest of Moohummudan Law* (London 1875, 1887; Lahor 1957); Mahomed Ullah İbn S. Jung, *The Muslim Law of Preemption* (Allahabad University Studies, 1931, VII/1, 1-334). Eser, Mustafa Efe tarafından *Fetâvâyı Hindîyye* adıyla Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (I-XVI, Ankara 1984-1988).

BİBLİYOGRAFYA :

el-Fetâvâ'l-Hindîyye, Bulak 1310, I, 3; Brockelmann, GAL, II, 549; Suppl., II, 604; Serkis, *Mu'cem*, I, 497-498; Ahmed Mahmûd Sâdâtî, *Târîhu'l-müslimîn ft. şibhi'l-kârretî'l-Hindîyye ve haðaretühüm*, Kahire 1959, II, 197, 259; J. Schacht, *Indroduction to Islamic Law*, Oxford 1964, s. 294; Zübeyd Ahmed, *el-Âdâbü'l-Ârabiyye ft. şibhi'l-kârretî'l-Hindîyye* (trc. Abdülmaksûd Muhammed Şalkâmî [baskı yeri ve yılı yok]), I, 108-109; Abdülhay el-Hasenî, *eş-Şekâfetü'l-İslâmiyye ft'l-Hind* (nşr. Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî), Dimaşk 1403/1983, s. 107, 110-111; Sâqî Must'ad Khan, *Maâsiri 'Âlamgiri* (trc. Jadunath Sarkar), New Delhi 1986, s. 316; Anwar Ahmad Qadri, "The Fatâwâ-i Âlamgîrî", *JPHS*, XIV/3 (1966), s. 188-199; Ali Himmet Berkî, "Fetâvâyı Âlemğiriyye", *İTA*, I, 277; *Mu.Fî*, I, 55-56; Hayreddin Karaman, "Âlemğiriyye", *İBA*, I, 169; A. S. Bazmee Ansârî, "al-Fatâwâ al-Âlamğiriyya", *El²* (Fr.), II, 857; a.mlf. — Muhammed İshak, "Fetâvâ 'Âlemğîrî", *UDMİ*, XV, 145-155.

AHMET ÖZEL

ALEMİ

(العلى)

Alemüddin Süleyman'a

(ö. 790/1388)

nisbet edilen

Kudûs'ün eski ailelerinden biri.

Ailenin soy itibarıyla Kuzey Afrikalı meşhur sûfî Abdüsselâm b. Meşîş'e (ö. 625/1228) ulaştığı rivayet edilmektedir. Başka bir rivayette ise bu ailenin Türkmen asıllı olduğu ileri sürülmüştür.

Alemüddin Kudûs'te "nâibü's-saltana" unvanı ile valilik yapmıştı. Mûsâ (ö. 802/1399) ve Ömer (ö. 806/1403) adlı iki oğlu sırasıyla kendisine halef olmuşlar, Kudûs ve Halep'teki vakıflara nâzirü'l-haremeyn olarak nezaret etmişlerdir. Aile mensuplarından bazıları, 1453'e doğru Eşref İnal'ın Memlûk Sultanlığı'nı eline geçirmesine kadar emîr-i hâcib görevini üstlenmiştir.

Alemî ailesinden yukarıda adı geçen devlet adamlarının yanı sıra birçok mutasavvıf ve âlim yetişmiştir. Bunlardan Şeyh Muhammed b. Ömer el-Alemî (ö. 1038/1628) Suriye bölgesinde devrinin en tanınmış mutasavvıflarından biri idi. Oldukça büyük bir nüfuza sahip olan Şeyh Alemî'nin, hristiyanlarca kutsal sayılan Zeytindağı'ndaki Makâm-ı Urûc yakınlarında bir cami inşa etmek istemesi ortaya bazı problemler çıkarmıştı. Şeyh Alemî devrin Osmanlı şeyhülislamı Esad Efendi'nin desteğini sağlayarak tamamladığı camiye (1025/1616), şeyhülislamın hâtrasını yaşatmak düşüncesiyle Esadiyye adını vermiş, vefat ettiğinde de buraya defnedilmiştir. Şeyh Muhammed'in *Tâ'iyye*, *Feyzu Fetûhî'r-raḥmân*, *Me'âlimü't-taşdîk fî ma'rifeti duḥûlî't-tarîk* adlı eserleri ve bir de divanı vardır.

XVIII. yüzyılda Kudûs'e uğrayan Arap seyyahları Mescid-i Aksâ'da ders veren Alemî ailesine mensup birçok Hanefî kadısının bulunduğu bahsederler. Alemî ailesine mensup tanınmış âlimlerden Nâsirüddin Muhammed b. Hıdır (ö. 948/1541), Şemseddin Muhammed b. Ali er-Rifâî (ö. 1018/1609), Hasan b. Muhammed (ö. 1055/1645), Muhammed et-Tihâmî (ö. 1130/1718'den sonra), Ali b. İsâ (ö. 1315/1897'den sonra), Feyzullah el-Hasenî, Abdüsselâm b. Muhammed (ö. 1323/1905) ve Abdullah b. Muhammed (ö. 1355/1936) özellikle zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhibbî, *Hulâsatü'l-eşer*, I, 396; IV, 318; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 300^a-301^b; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 246; Brockelmann, *GAL*, II, 449; *Suppl.*, II, 470; *İzâhu'l-meknân*, I, 277; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifîn*, XII, 171; W. A. S. Khalidî, "al- 'Alamî", *EI*² (İng.), I, 352.

MEHMET ŞEKER

ALEMÎ,

Abdüsselâm b. Muhammed

(عبد السلام بن محمد العلمي)

Abdüsselâm b. Muhammed

b. Ahmed el-Hasenî el-Alemî el-Fâsî
(ö. 1905)

Faslı tabip

ve astronomi aletleri yapıcısı.

1834 yılı civarında Fas'ta doğdu; soyu itibariyle, hicrî VII. yüzyılda tasavvufun Fas'taki baş temsilcisi sayılan Abdüsselâm b. Meşîş'e (ö. 625/1228) dayanmakta ve onun kabrinin bulunduğu Cebelaleml'e nisbetle Alemî diye anılmaktadır. İlk tahsilinden sonra, Afrika'da parlak bir geçmişe sahip ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Karaviyyin Medresesi'nde okudu. Babası Muhammed b. Ahmed el-Alemî ile Ebû İshak İbrâhîm et-Tâdelî'den ilm-i mîkât (ibadet vakitlerini tesbit ve tayin etme ilmi) dersleri aldı. Çalışmalarına bu konuda yazılan eserleri inceleyerek başladı. İlk icadı, *Ebde'u'l-yevâkîl* adlı eserinin başlarında bahsi geçen "ca'betü'l-âlem" ve "üstüvânetü'l-âlem" isimlerini verdiği usturlaba benzer bir alettir. Mahiyeti hakkında fazla bilgi bulunmayan ve Fas bölgesi dikkate alınarak yapılan bu aleti, zamanının sultanı Mevlây Muhammed'e takdim etti (1866). Ertesi yıl bunun biraz daha gelişmiş şekli olan "rub'u's-şuâ ve'z-zıl" adını verdiği ikinci icadını da yine sultana arzetti ve bu orijinal hediyelerle dikkatini çektiği Mevlây Muhammed tarafından Karaviyyin Medresesi'ne ilm-i mîkât hocası ve divânü'l-müderresine üye tayin edildi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Fas'ta ziraat, teknik, sınaî ve ilmi sahalarda kalkınma hamleleri başlatılarak tıbbî ve tabii ilimlerde ilerleme kaydedilmiş, eğitimin canlandırılması ve geliştirilmesi için de yeni medreseler açılıp eleman ihtiyacını karşılamak gayesiyle Avrupa'nın ve Doğu'nun çeşitli ilim merkezlerine öğrenciler gönderilmişti. Zamanında bilhassa İslâmî araştırmaların yeniden canlandığı Mevlây Hasan tarafından tıp tahsili için Mısır'a gönderilen Abdüsselâm

el-Alemî burada Kasrû'l-aynî Tıp Medresesi'ni başarıyla bitirerek icâzetnâme aldı (1874). Daha sonraları Ahmed Urâbî Paşa'nın Mısır'da İngilizler'e karşı yaptığı savaşta (1882) ölen bazı askerlerin cesetleri üzerinde yapılan otopsilerde ve yaralıları tatbik edilen cerrahî müdahalelerde hazır bulunmuş, Fas'a dönüşünde Mevlây Hasan'ın maiyetine girerek özel doktoru olmuştur. Geleneksel tıp ile modern tıp arasındaki geçişi temsil eden Alemî, hayatının bundan sonraki döneminde daha çok tıpla meşgul olmuş, açtığı özel muayenehanesinde kısa bir süre çalıştıktan sonra belden aşağısına nüzül inmiş (1887) ve ölümüne kadar hayatını evinde sürdürmüştür. Yetiştirdiği talebeleri arasında *Ziyâ'ü'n-nibrâs*'in musahhihi Abdülkerîm b. Arabî Binnîs, Muhammed b. Ali el-Ağzâvî ve Muhammed b. Ebû Bekir el-Câmîi sayılabilir.

Eserleri. 1. *Ziyâ'ü'n-nibrâs fî halli müfredâtü'l-Anşâki bi-luğati (ehli) Fâs* (Fas 1318/1900; Rabat 1407/1986). Dâvûd-i Antâkî'nin (ö. 1008/1599) *Tezkiretû üli'l-elbâb* adlı farmakoloji kitabının şerhidir. *Tezkire*'de yer alan ilâçları Fas'ta bilinen isimleriyle açıkladığı bu şerhe ayrıca bir mukaddime, bir hâtime ve bir de zeyil yazmıştır. Mukaddimede ilâçları altı gruba ayırarak insan bünyesinde yaptıkları etkileri ele almış, hâtime *Künûzü's-şihâ'a*'da geçen bazı yeni, kimyevî ve Batı dillerinde kullanılan ilâç adlarını açıklamış, zeylinde ise tıp tahsili sırasında edindiği tıbbî tecrübelerini kısaca anlatmıştır. 2. *el-Bedrû'l-münîr fî ilâci'l-bevâsîr*. Basurun tedavisi hakkında yazılan bu eser bir mukaddime, iki makale ve bir hâtime ibarete olup *Ziyâ'ü'n-nibrâs*'in kenarında basılmıştır (Fas 1318/1900). 3. *Miftâhu't-teşrih*. Özellikle otopsiyi anlatan yetmiş sekiz beyitlik anatomi ile ilgili bir manzumedir (urcûze); *Ziyâ'ü'n-nibrâs*'in sonunda basılmıştır (Fas 1318/1900). 4. *el-Esrârü'l-muḥkeme fî halli rumûzi'l-kütübi'l-müterceme*. Bu eserinde müellif Arapça'ya tercüme edilen tıbbî eserlerdeki yabancı asıllı terimleri açıklamaya ve yeni elde edilen bazı ilâçları tanıtmaya çalışmıştır. 5. *et-Tebşıra fî sühûleti'l-intiâf bi-mecriyyâtü't-Tezkire*. Dâvûd-i Antâkî'nin *Tezkire*'sinde zikredilen ilâçları hastalıklara göre tertip ederek hekimlere bir hastalığın tedavisinde kullanılabilecek ilâçları aynı bölüm içerisinde bulabilme imkânı sağlamıştır. 6. *Ebde'u'l-yevâkîl 'alâ Tahrîrî'l-me-*

vâkîl. Abdülazîz b. Abdüsselâm el-Vez-zânî'nin manzum *Tahrîrû'l-mevâkîl*'ine yazdığı şerhtir. Eser, Abdurrahman b. Ömer el-Ba'kîlî'nin *Kaṭṭû'l-envâr* adıyla Abdurrahman b. Ebû Gâlib el-Câderî'nin *Ravzatü'l-ezhâr fî 'ilmi vâkîl-leyl ve'n-nehâr* adlı eserine yazdığı şerhin kenarında basılmıştır (Fas 1326/1908); yazma bir nüshası da Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'dedir (Teymûr, Riyâze, nr. 132/2). Alemî, bu şerhe mukaddime olarak kaleme aldığı *Düstûru Ebde'i'l-yevâkîl* adındaki müstakil risâlesinde, daha çok kendi zamanında tercüme edilen eserlere dayanarak cebir, geometri, fizik, astroloji, astronomi ve coğrafya gibi ilimleri on yedi grupta ele alıp bunların esas ve prensiplerini izah etmiştir. Bu eserin, onuncu bölümünden (ilm-i hey'et) sonrası eksik olan altmış dört sayfalık bir nüshası Hamed el-Menûnî'de, tamamına yakın bir nüshası da Merrâkûşulhamrâ muvakkiti Muhammed b. Abdülvehhâb b. Abdürrâzık'ın kütüphanesindedir. 7. *Hâşiye 'ale'r-Risâleti'l-fethiyye*. İlm-i mîkât konusunda, Sibtü'l-Mardîni'nin *er-Risâleti'l-fethiyye fî'l-a'mâli'l-ceybiyye* adındaki eserinin hâşyesidir. 8. *İrşâdû'l-hıl li-tahkîki's-sâ'a bi-rub'i's-şu'â ve'z-zıl*. Namaz vakitlerinin tesbitine dair yaptığı "rub'u's-şuâ ve'z-zıl" adlı aletin resminin bulunduğu ve kullanılışının açıklandığı küçük hacimdeki bu risâlesini müellif tıp tahsili için gittiği Mısır'da bastırmıştır (ts.). Eserin bir mukaddime ve dört babdan meydana gelen yedi varaklık yazma bir nüshası Dârü'l-kütübi'l-Misriyye'dedir (Mîkât, nr. 207). Yine aynı yerde muhafaza edilen "rub' rasadî âfâki" adında bakırdan yapılmış bir aleti daha bulunmaktadır.

Alemî'nin, astronomi ve tıp alanları dışında, satrancı öğretene kırk beyitlik bir manzumesi daha vardır (Rabat, el-Hizânetü'l-âmme, koleksiyon nr. D 3408, s. 255).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdüsselâm b. Muhammed el-Alemî, *Ziyâ'ü'n-nibrâs fî halli müfredâtü'l-Anşâki bi-luğati Fâs*, Rabat 1407/1986, s. 3-4, 151-153; Serkis, *Mu'cem*, II, 1283; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 217-218; Abbas b. İbrâhîm, *el-'İlâm bi men ḥalle Merrâkûş ve Ağmât mine'l-'İlâm* (nşr. Abdülvehhâb b. Mansûr), Rabat 1977, VIII, 490-491; *Fihrisü'l-maḥtâtâtü'l-'ilmiyyeti'l-maḥfûza bi Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye* (nşr. David A. King), Kahire 1981, I, 676; (1986), II, 293-295, 575; Hamed el-Menûnî, *Mezâhiru yakazati'l-Mağribi'l-ḥadîs*, Beyrut 1405/1985, I, 136, 159-166, 237-244; Zirikî, *el-'İlâm* (Fethullah), IV, 8; Ed., "Abd al-Salâm b. Muḥammad", *EI*² *Suppl.* (İng.), s. 10.

KASIM KIRIBIYIK